

Л. Л. Веремюк,

аспірант Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини

Образ дитини у педагогічній спадщині В. А. Лая

На початку ХХ століття вітчизняні педагоги-реформатори поглиблено вивчали ідеї зарубіжних учених, що стосувалися проблеми вивчення дитини, її природних та індивідуальних особливостей. На той час вивчення дитини було основною частиною науково-дослідної роботи педагогів-експериментаторів (пізніше педологів). Представниками цього напрямку були В. А. Лай, Е. Мейман (Німеччина), А. Біне (Франція), Е. Торндайк (США), вони мали на меті розв'язати проблеми біологічного й соціального розвитку людини шляхом експериментів, тестування.

Даний етап в історії педагогіки розглядали й аналізували такі вчені: Б.М. Бім-Бад, Н.В. Вейкшан, Н.М. Воскресенська, Б.Л. Вульфсон, Л.Н. Гончаров, А.Н. Джуринський, Н.П. Дічек, М.В. Кларін, Т. Д. Кочубей, В.П. Кравець, О.А. Кузнецова, С.Л. Мендліна, О.Ю. Рогачова, К.І. Салімова, О. В. Сухомлинська та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що ідеї експериментальної педагогіки висвітлено у дослідженнях сучасних українських учених: Т.М. Петрової – “Гуманізація навчально-виховного процесу в “реформаторській” педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ століття”; Т.О. Кравцової – “Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ століття”; Л. О. Лисенко – “Становлення і розвиток експериментальної педагогіки в розвинутих країнах Заходу (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)”; В. А. Лук'янової – “Розвиток експериментальної педагогіки в Україні (20–30 роки ХХ століття)”. Зокрема, вищезгаданими вченими виявлено особливості, зміст, форми й методи розвитку експериментальної педагогіки в Україні у 20-30-х рр. ХХ, досліджено процес становлення і розвитку експериментальної педагогіки у країнах Західної Європи і США кінця ХІХ –

початку ХХ ст., проаналізовано ідеї основних напрямків “реформаторської” педагогіки і визначено особливості вивчення дитини у світовій і вітчизняній реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ознайомившись з указаними дисертаційними дослідженнями, ми бачимо, що образ дитини у концепції В. А. Лая досліджено недостатньо, а відтак потребує подальшого аналізу.

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі образу дитини у педагогічній спадщині німецького педагога-реформатора В. А. Лая.

Теорія “школи дії” німецького педагога В.А. Лая будувалася на основі знань із фізіології та психології. На думку В.А. Лая, головним принципом навчання і виховання є принцип дії, що вимагає від учителя максимального використання всіх дитячих реакцій на вплив зовнішнього середовища, розвитку всіх форм активної діяльності учнів. У діях дитини знаходять вияв її уявлення про довкілля. Оскільки в основі дії покладені вроджені або набуті в процесі життєвого досвіду рефлексії, то виховання і навчання, у першу чергу, повинні ґрунтуватися на них [4,503].

Однією з педагогічних проблем, що прагнув вирішити німецький педагог і що існує сьогодні, є значення руху в житті людини, що, на думку В. А. Лая, ні в педагогіці, ні в інших людинознавчих науках не взято належним чином до уваги й не використано. Людина, за переконанням німецького педагога, створена для діяльності, тому він заперечував індивідуалізм і малорухомість дітей у школі й пропонував внести зміни в організацію навчального процесу замінивши навчальні плани і програми, витримані “в значенні основного педагогічного принципу дії” [7, с.93].

Школа дії, за В. А. Лая, є не трудовою школою, а школою життя. З цього приводу він писав: “Життя – це не тільки слово і книга, а й повноцінне життя з його гармонійним розмаїттям вражень і проявів, із взаємним впливом між вихованцем і суспільством, урахуванням інтересів, морального характеру, і все це ми прагнемо зробити вихідним пунктом і метою навчання” [11,56].

На думку вченого, природовідповідність є одним із основоположних принципів шкільної реформи. Педагог розглядав природовідповідне виховання як педагогічний принцип, що вимагав будувати процес виховання на основі особливостей природи дитини. Так, наприклад, у книзі “Школа дії. Реформа школи відповідно до вимог природи і культури” педагог розвивав ідеї школи-общини, у якій моделюється природне й соціальне середовище, де учень привчається узгоджувати свої дії із законами довкілля [7, 156].

В. А. Лай у практичній діяльності виходив з того, що в основі виховання і навчання повинні лежати реакції-дії: дитина відчуває вплив ззовні, спостерігає, сприймає (*die Einheit von Beobachtung*), розумово переробляє його (*Verarbeitung*), й уявлення, що склалися у результаті цього відчуття виражає (*Darstellung*) за допомогою різних засобів. Спираючись на основні положення принципу дії, вчений зазначав, що в основі навчально-виховного процесу повинні лежати вроджені та набуті рефлексії і реакції, дії. Основну роль він відводив вираженню, яке є власне реакцією, дією, що спрямована на пристосування дитини до умов довкілля [10, 304].

Німецький педагог-реформатор розглядав дитину, насамперед, з біологічної точки зору, „як живу істоту, тіло і душа якої прагне до розвитку”. У даному випадку тіло він називав „сенсорно-моторним апаратом”, основою якого є нервова система, що складається з чутливих і рухових нервів, спинного і головного мозку [5, 29].

Біологічні чинники є дуже важливими у загальному розвитку особистості. Адже людиною можна стати, маючи природні людські передумови розвитку: високорозвинену нервову систему, мозок тощо; у людей є вроджені задатки до певних видів діяльності (музичний слух, образне мислення, поетичний дар тощо). Однак це лише одна з умов успішної діяльності дитини в певних сферах, не менш важливий цілеспрямований вплив на неї дорослих. Наприклад, обдарованість дітей пояснюється не лише успадкуванням задатків, а й вихованням інтересу до певного виду діяльності, раннім залученням до неї тощо. Задатки можуть бути реалізовані лише в активній життєдіяльності

індивіда, у сприятливому середовищі, під впливом правильного виховання і навчання. У цьому сенсі поняття «середовище» фігурує як макросередовище (матеріальний добробут, соціальний лад, культурний рівень суспільства, у якому живе людина) і мікросередовище (оточення, що безпосередньо впливає на дитину, — родина, навчальний і виховний заклад) [2].

В.А. Лай стверджував, що розвиток сенсорно-моторного апарату і його здатностей має такі передумови: 1) функціональне подразнення, його розповсюдження у напрямку до мозку і виникнення чуттєвого враження, сприймання, переживання, досвіду, спостереження, наочного показу; 2) викликані чуттєвим збудженням асоціативні процеси у мозку, наслідком яких є внутрішнє пристосування до чуттєвого сприймання, асоціації, уподібнення (асиміляції) нового враження набутого досвіду; 3) гармонійне поєднання імпульсів руху, сприймань і уявлень для відповідного даним обставинам впливу, зовнішнього вираження, яке В.А. Лай дидактично визначав як зображення. За В.А. Лаєм, усі ці три компоненти пов'язані один з одним, кожен наступний має за передумову попередній і лише в єдності дії кожен момент отримує свою повну цінність [7, 85].

В. А. Лай уважав, що для кожного етапу розвитку дитини виховання має запропонувати певну систему подразнень. Вроджені рефлекси, реакції, інстинкти, що виявляються у грі, повинні стати основою і вихідним чинником усього виховання. Тому, на думку В. А. Лая, основним завданням вихователя, передусім, є вивчення вроджених і набутих реакцій вихованця, бо від них залежить „коло уявлень та ідей” [9, 38].

В. А. Лай розглядав дитину „як юну форму людської істоти, яка проходить через певні метаморфози, як певну єдність психологічних прихильностей, як психологічний організм, який, будучи членом життєвого середовища існування, розвивається з боку останнього” [6, 81]. На думку педагога, природні та соціальні фактори розвитку слід урахувати при вивченні дитини як індивіда і як члена життєвого середовища, оскільки саме вони обумовлюють хід і результат її виховання, адже, як запевняв учений:

„Лише розвиток індивідуальних особливостей дозволяє рухати культуру і суспільне життя вперед. Розвиток особистих схильностей і прояв їх у будь-якій професії складає особисте щастя кожної людини зокрема” [8, 288].

В.А.Лай зазначав, що перебування разом дітей у школі, загальні переживання, що поглиблюються і розширюються завдяки іграм, екскурсіям, шкільним подорожам, загальні дії – гімнастика, спів – потребують уваги один до одного і дають основу для почуття солідарності та єдності. До цього приєднується взаємна підтримка і допомога в міру, не наносячи шкоди самостійності, відчуття у себе і класу сили, що росте, і усвідомлення того, що всі підкоряються однаковим законам, і що усі обмежують особисту свободу в інтересах цілого [7, 72].

Саме дослідження дитини як індивіда і як члена життєвого середовища і їхніх взаємовідносин створювали основу для експериментальної педагогіки. В. А. Лай указував на необхідність вивчення дитини з двох різних боків, що дає змогу взаємодоповнювати відомості про природу дитини і створює необхідні умови для її всебічного розвитку і виховання. Педагог був переконаним, що для розвитку індивідуальності дитини є необхідним детальне обстеження її становлення (індивідуальні, природні та соціальні фактори), фізичних ознак, як вроджених так і набутих, що є результатом пристосування, особливостей образотворчої діяльності. Тому найбільш детальних результатів можна досягнути при вивченні дитини тільки на основі таких наук, як біологія і психологія, а також за допомогою експериментальних методів дослідження [7, 29].

Слід зазначити, що В. А. Лай розглядав механізми психічних процесів дитини на основі уявлень про рефлекси, що ґрунтувалися на даних анатомії та фізіології. Тому в поглядах педагога-дослідника простежується біологізаторське уявлення про природу психічних процесів. Підтвердження цьому знаходимо у праці “Експериментальна дидактика”, у якій учений писав: “Кожна усвідомлена реакція, кожна інстинктивна й вольова дія складається з єдності трьох функцій – впливу, переробки й відповідної дії. Функція є

основним фізіологічним, а реакція – основним біологічним процесом” [5, 44]. На його думку, основним завданням виховання є спрямування розвитку дитини таким чином, щоб воно дало змогу виявити її схильності, на основі яких створюються якості і за допомогою яких дитина пристосовується до умов середовища.

За В. А. Лаєм, виховання повинно запропонувати певну систему подразнень для кожного етапу розвитку дитини. Саме вроджені рефлексії, реакції, інстинкти, що проявляються у грі, мають стати основою і висхідним пунктом усього виховання. Педагог стверджував, що розвиток дитини, яким повинно керувати виховання, складається із взаємодії зовнішнього середовища і відповідних реакцій організму, без яких не може виникнути жодна діяльність органів і їхній розвиток. Він зазначав, що окремі реакції, переходячи одна в одну, повертаються ніби по спіралі до свого висхідного пункту і дають у результаті все більш досконалі сприйняття. Цей процес, на думку В. А. Лая, характерний для всіх реакцій, оскільки тут відбувається повторення і порівняння з раніше складеним прообразом. А відтак розвиток – це перехід від нижчого рівня до вищого [5, 30].

Досліджуючи фізичний і психічний розвиток дитини, педагог-реформатор одним із перших визначив коливання вроджених і набутих інстинктів, що зумовлені природними (погода, клімат, кількість тепла і світла та ін.) і соціальними факторами (традиціями, звичками). В. А. Лай зазначав, що в індивідуальних змінах і особливостях мінливості інстинктів виявляється розвиток, оскільки кожен інстинкт у дитини проявляється і досягає свого максимуму у відповідний час, тому інстинктивна енергія у дітей коливається хвилеподібно [7, 82].

Педагог-реформатор особливого значення надавав “інстинкту боротьби”. На його думку, даний інстинкт має позитивні й негативні наслідки. Учений зазначав, що прагнення дитини бути сильною, зумовлене “інстинктом боротьби”, відповідає педагогічній меті привести дитину в стан гармонії з

природою. А негативним наслідком є жорстокість, яку слід приборкувати у виховному процесі [3, 316].

Великого значення В. А. Лай надавав дослідженням дитячої активності. Педагог зазначав, що джерелом і основою активності дитини є вроджені рефлексії, реакції та інстинкти. На його думку, виявлення активності дитини є однією з необхідних умов її розвитку, яка найчастіше проявляється у грі, у практичній діяльності та самодіяльності вихованця. З цього приводу він писав: “Вроджені рефлексії, реакції та інстинкти повинні стати основним і вихідним пунктом усього виховання – це його біологічна сторона. Виховання повинно таким чином впливати на вроджені та набуті реакції, щоб вони досягли відповідності з нормами логіки, естетики, етики і моралі. Це соціологічний бік виховання.” [7, 49]. В. А. Лай зазначав, що виховання волі й активності буде успішним у тому випадку, якщо вихідною точкою обрано вроджені інстинкти. Саме від них залежить інтерес і воля.

На думку В. А. Лая, процес навчання має відповідати основному педагогічному принципу дії. Основою даного принципу є враження, сприйняття та перероблені відповідно до норм логіки, етики й естетики, що на всіх ступенях виховання доповнюються зовнішнім вираженням. А вираження, у свою чергу, дозволяє все більше вдосконалювати спостереження і переробку. Педагог-реформатор уважав, що „ідеальне навчання повинно бути сенсорно-моторним і в його основу мають бути покладені сприйняття і спостереження, утворення конкретних уявлень” [5, 41].

За В. А. Лая, предмети – це враження, засновані на спостереженнях, де після розумової переробки цих вражень відбувається вираження шляхом зображення. Тому навчання, основане на спостереженні й вивченні речей (спостережно-речове – вивчення життя природи і життя дитини), необхідно поєднувати із зображувальним навчанням, що засноване на вивченні форм (зображально-формальне – ручна праця, моделювання, проведення дослідів, образотворче вираження в малюнках, кресленнях). Дослідник наголошував на необхідності вивчати всі навчальні предмети паралельно, оскільки дитина з

самого початку підлягає впливу людей і природи, то спостереження, обробка й уявлення дитини повинні тісно взаємодіяти за змістом і часом.

У поглядах педагога простежується проблема визначення обдарованості дитини. В. А. Лай критикував тестовий метод дослідження обдарованості дітей. На думку педагога, тестові завдання не завжди мають чітку мету, не дозволяють зробити висновок про взаємовідношення окремих задатків дитини. За допомогою тестів не можна зробити висновок про розумовий розвиток кожної дитини окремо, а лише узагальнено. Учений зазначав, що тестові завдання не дають точних знань про загальну обдарованість [1, 28.].

Отже, погляди В. А. Лая – це важливий внесок у пізнання природи дитини й особливостей її розвитку, при якому вихідним пунктом виступає саме життя дитини з її гармонійним розмаїттям реакцій. Хоча педагог обмежував можливості педагогіки вивченням, насамперед, біологічних властивостей дитини і перебільшував значення вираження (зовнішніх проявів), зате справедливо розглядав результати виховання залежно від психолого-біологічних факторів. Дослідження дитинства В. А. Лая дає змогу вчителям краще розуміти кожного учня, його душевні стани, таланти і здібності, а також сприяє вихованню поваги до дитини, розумінню особливостей дитячого віку і прав дітей. Організація навчального процесу, запропонована педагогом, будується на основі спільних принципів, поглядів, традицій, де у процесі довільної навмисної опосередкованої активності створюються нові цілі й досягається мета дії.

Подальшого дослідження потребує проблема висвітлення організаційно-методичних засад функціонування авторської школи В. А. Лая, упровадження ідей “школи дії” в педагогічну теорію і практику України в кінці XIX – на початку XX століття.

Список використаних джерел

1. Бим-Бад Б.М. Педагогические течения в начале XX века: Лекции по педагогической антропологии и философии образования./ Борис Михайлович Бим-Бад – М., 1994. – 111 с.

2. Виховання і розвиток. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-12164-1.html>
3. Джуринский А. Н. История зарубежной педагогики: Учебное пособие [для вузов.] / Александр Наумович Джуринский – М.: ИНФРА, 1998. – 272 с.
4. Зайченко І. В. Історія педагогіки. –К.: Видавничий дім “Слово”, 2010.- 624с. (у 2-ох кн./ І. В. Зайченко; Кн. 1. Історія зарубіжної педагогіки.)
5. Лай В.А. Экспериментальная дидактика с подробным изложением учения о мускульном чувстве и воли./ В. А. Лай; [пер. под. ред. А. Нечаева] – Спб.: Изд. Н. П. Карбасникова, 1910.–232 с.
6. Лай В.А. Экспериментальная педагогика. 2-е изд. просм. и доп./ Вильгельм-Август Лай; [пер. с нем. Е. И. Воскресенской] – М., 1912. – 342 с.
7. Лай В.А. Школа действия. Реформа школы, сообразно требованиям природы и культуры./ Вильгельм-Август Лай; [пер. с нем. Е. Пашуканиса] – Пг., 1920. – 158 с.
8. Мамонтов Я. Хрестоматия современных педагогических течений. – Харьков: Госиздат Украины, 1924.–636 с
9. Experimentelle Didaktik. Ihre Grundlegung mit besonderer Rücksicht auf Muskelsinn, Wille und Tat von Dr. W.A. Lay. 2 Auflage. – Otto Nemnich Verlag. – Leipzig. 1903 – 615 S.
10. Hopf Caroline. Die experimentelle Pädagogik: empirische Erziehungswissenschaft in Deutschland am Anfang des 20. Jahrhunderts / von Caroline Hopf. – Bad Heilbrunn/Obb. : Klinkhardt. 2004 – 344 S. – [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.ulb.tu-darmstadt.de/tocs/120906848.pdf>
11. Lay W.A. Tatschule als natur- und kulturgemäße Schulreform. Zugleich Anklage und Mahnruf. 2., verb. Aufl., Osterwiek/ Harz. – 1921. – 98 S.

У статті автор досліджує образ дитини у педагогічній спадщині німецького педагога-реформатора В. А. Лая. Аналізує ідеї та погляди вченого щодо навчання і виховання дитини у “школі дії”.

В статье автор исследует образ ребенка в педагогическом наследии немецкого педагога-реформатора В. А. Лая. Анализирует идеи и взгляды ученого относительно обучения и воспитания ребенка в "школе действия".

The article explores the image of the child's educational heritage of the German educator-reformer W. A. Lay. Analyzes ideas and views scientist on training and education of children of "school of action".